

EKOLOŠKE CRNE TAČKE

Mijat LAKIĆEVIĆ

Ništa kao zagađenost prirode nije tako pravilno raspoređeno unutar (još sasvim nedefiniranih) granica Srbije: od Horgoša, na severu, do Dragaša na jugu i od Drine na zapadu, do Dunava na istoku. A najzagađenije je izgleda srce Srbije, Šumadija.

R

EGION KOJI OBUHVATA STOTINE KVADRATNIH KILOMETARA

zagađivan je konstantno poslednje dve godine. Burad iz jedne fabrike boja i lakova sa kancerogenom materijom ostavljena su po skrovitim mestima, potocima i šumarcima, ili deljena seljacima da u njima drže vodu i hranu za stoku. U času kada ovaj tekst odlazi u štampu, mart 2008, niko ne zna razmere ove ekološke katastrofe. Ni u bukvalnom, fizičkom smislu, jer se ne zna ni širina zahvaćenog prostora niti koliko je duboko u zemlju ta kancerogena materija prodrila niti koliko je broj potencijalno ugroženih životinja. Ni ljudi, razume se. A ne mogu da se naslute ni razmere materijalne, finansijske štete.

Bar jednom mesečno negde u Srbiji dogodi se ozbiljan ekološki akcident. Zapravo, neke precizne statistike tu i nema, ova procena više je rezultat pregleda onoga što je zabeleženo u medijima, nego nekog ozbiljnog institucionalnog, od strane države podržanog istraživanja. Kao što nema ni makar okvirne procene štete koja je time naneta. A, pomenimo samo jedan primer, 2007. godine je samo šteta od suše i požara (neposredna i posredna) procenjena na blizu milijardu evra.

Ali, ni taj podatak ni izbliza ne govori o pravom stanju životne sredine u Srbiji. Jer, u te „akcidente“ nisu uračunate velike i trajne ekološke opasnosti kojima su neprekidno izloženi njeni građani. Ako u nečemu među regionima Srbije postoji jednakost onda je to – zagađenost; ništa kao to nije tako pravilno raspoređeno unutar njenih (još sasvim nedefiniranih) granica: od Horgoša, na severu, do Dragaša na jugu i od Drine na zapadu, do Dunava na istoku. Veliki bački kanal i Pančevo u Vojvodini; Obrenovac, Smederevo i Kostolac u centralnoj Srbiji; Bor u istočnoj; a pomenućemo tu i Trepču (rudnik i rafinacija olova) i Obilić (ugalj i termoelektrane) koji se nalaze na Kosovu, ali koji, čak i da ga računamo kao drugu državu, preko reke Ibar utiču na ekološku situaciju na jugu (nekadašnje uže) Srbije (Raška, Kraljevo).

Regionalna ravnopravnost

Da krenemo sa severa. Veliki Bački kanal, čija je izgradnja počela pre više od dva veka (1793. godine), povezujući reke Dunav i Tisu, pretvorio je bačku močvaru u „misirsku ravnicu“. Ali, već nekoliko decenija on je „evropska kloaka“ koja ugrožava živote ljudi, oko koje se širi nesnosan smrad i od koga ne mogu da žive žitelji četiri vojvođanska grada: Kule, Vrbasa, Crvenke i Srbobrana. Glavni zagađivač su fabrike iz prehrambene i njoj (sirovinski) bliske industrije (prerada kože). Pored toga u nataloženom mulju (koji je, uzgred, potpuno onemogućio plovību ovim nekad vrlo prometnim vodotokom) nalaze se i ostaci bakra, olova i drugih metala. Tek u poslednje vreme – delimično je to povezano i sa privatizacijom pojedinih velikih fabrika i njihovom potrebom da zarad izvoza ispune ekološke EU standarde – o ovim stvarima je počelo ozbiljnije da se razmišlja. Otud je, između Vrbasa, Kule, Izvršnog veća Vojvodine, javnih preduzeća koja upravljaju vodama, Fonda za kapitalne investicije Vojvodine, Ministarstva za zaštitu životne sredine i pokrajinskog Fonda za zaštitu životne sredine potpisan sporazum o saradnji na rešavanju tog problema. Projekat ima dve faze. Prva je zaustavljanje daljeg zagađivanja i izgradnja fabrike za prečišćavanje otpadnih voda za Kulu i Vrbasa, a druga uklanjanje toksičnog mulja iz Velikog Bačkog kanala. Prema najavama iz prethodnog ministarstva za zaštitu životne sredine, čitav ovaj posao trebalo je da košta 40 miliona evra i da bude završen za dve i po godine. Sudeći po onome što je urađeno do sada, međutim, nema šansi da se taj projekat završi u planiranom roku.

Pančevo je danas u Srbiji postalo takoreći simbol ekoloških patnji stanovništva. Ogroman naftno-hemijski industrijski kompleks koga čine tri velike fabrike – Rafinerija nafte, Petrohemija i Azotara – nalazi se svega tri kilometra od centra grada. Zanimljivo je da sve do nedavno, kad bi se desio neki ekološki akcident, nije bilo jasno koja ga je od ove tri fabrike direktno izazvala: one su odgovornost svaljivale jedna na drugu, a državni organi nisu bili sposobni ni spremni da pronađu pravog krivca. Najveći zagađivač je ipak po svoj prilici Azotara, hemijska fabrika koja proizvodi poljoprivredna đubriva i koristi hemijske supstance, kao što su amonijak, azotna kiselina i karbamid. HIP Petrohemija proizvodi PVC, hlor i natrijumhidroksid. Na kraju tu je i Rafinerija nafte Pančevo, tehnološki zastarela i u NATO bombardovanju 1999. godine teško oštećena, deo Naftne industrije Srbije. Prema istraživanjima koja su pravljena u poslednjih godinu-dve dana najkritičniju zagađujuću materiju predstavlja benzen. Godišnje srednje vrednosti u industrijskoj zoni su u pojedinim slučajevima bile preko deset puta veće od maksimalno dozvoljenih vrednosti u Evropskoj uniji, koje iznose pet mikrograma po kubnom metru. Glavni izvor benzena (i TNMHC – ukupni nemetanski ugljovodonici) predstavlja NIS-ova rafinerija, ali u tome određeni (manji) udeo ima i Petrohemija. U poslednjih godinu dana državni organi se aktivnije odnose prema ovom problemu (sad i ministri u čijoj je nadležnosti ekologija češće obilaze Pančevo) podignuto je nekoliko krivičnih prijava protiv najdogovornijih lica, neki direktori su i smenjeni, zagađivačima se zabranjuje rad na određeno vreme... Ali, zagađenja su i dalje česta. Poslednje se desilo prvih dana oktobra kada je u vazduhu bilo 116 mikrograma benzena po kubnom metru vazduha, dvadeset pu-

ta više nego što je dozvoljeno. U Pančevu pet hiljada dece boluje od endemskog oblika opstruktivnog bronhitisa.

Termoelektrane su, ipak, možda najveći „tihi ubica“ u Srbiji. U kolubarskom ugljenom basenu, u okolini Obrenovca, svega tridesetak kilometara od Beograda nalazi se nekoliko velikih termoelektrana ukupnog kapaciteta oko 3.000 megavata. Količine pepela koje izbacuju njihovi dimnjaci niko nikad nije izmerio, ili bar objavio, ali seljaci iz okolnih sela često svoje livade, njive i voćnjake zateknu posute pepeljastim prahom. Za „rekultivaciju“ ogromnih površinskih kopova sa kojih je izvađen ugalj, nikad nije bilo dovoljno para.

Slično je stanje i u Kostolcu gde se ugalj takođe nalazi u plodnoj ravnici (Stig), na samim obalama Dunava koje zagađuju termoelektrane kapaciteta preko 900 megavata. (u Obiliću, na Kosovu, stanje je uvek bilo još gore).

Najveći zagađivač vazduha u Smederevu, grada takođe na obali Dunava i središtu poznatog vinogradarskog kraja, jeste velika železara, US Stil (U.S. Steel). Iako se čelnici ove čeličane hvale kako mnogo čine na zaštiti životne sredine, građani se često žale na otežano disanje i zagušujući vazduh. Merenja su pokazala da je emisije štetnih gasova u atmosferu veća od dozvoljene zbog čega je američkoj kompaniji naloženo da redovno meri količinu teških metala, sumpor dioksida, čađi, azotnih oksida i drugih materija koje ispušta u atmosferu. Zbog negativnih rezultata pre oko dve godine i ovde su podignute prijave protiv odgovornih lica. Početkom ove godine, rukovodstvo US Stila je objavilo da će u zaštitu životne sredine do kraja 2009. uložiti oko 50 miliona dolara.

Sreća u nesreći

Ako je kriza Rudarsko-topioničarskog basena „Bor“ hiljade ljudi ostavila bez posla, ona im je ipak donela i nešto dobro. Čist vazduh. Jedan od najjačih industrijskih centara u predratnoj (misli se na ratove devedesetih godina prošlog veka) Srbiji i SFR Jugoslaviji, Bor je bio poznat po ogromnoj zagađenosti vazduha i po ogromnom broju (zvanično nikad utvrđenom i objavljenom) obolelih od raznih malignih bolesti, uglavnom respiratornih organa. Danas je, dakle, kad industrijska postrojenja rade sa svega desetinom svojih kapaciteta, vazduh u Boru čistiji. Ali sve opasnosti nisu prošle. Najveća je (flotacijsko) jalovište rudnika Veliki Krivelj. Zbog slabosti brane tri i oštećenja na kolektoru Kriveljske reke preti opasnost da se izlije ogromna količina jalovine koja sadrže teške metale, što bi predstavljalo ekološku katastrofu i izvan granica Srbije. Stručnjaci su, naime, izračunali da bi „poplavni talas“ za jedan sat stigao do sela Rgotina, a dva sata nakon rušenja brane stigao bi i do reke Timok. Preko Timoka zagađenje bi se proširilo do Dunava a njime sve do Crnog mora. Iz Nacionalnog investicionog plana je rešavanje ovog problema je odobreno dva miliona evra i neki radovi su već počeli. Od pomenutog novca finansiraće se i radovi na flotacijskim branama, objekti za zaštitu od poplavnog talasa, kao i izgradnja tunela Kriveljske reke. Nastavak radova na rekultivaciji borskih jalovišta trebalo bi da bude finansiran kreditom Svetske banke, koja je za to odobrila kredit od 32 miliona dolara. Sva pomenuta sredstva, međutim, biće dovoljna samo za

četvrtinu potrebnih radova i obuhvatiće, u stvari, samo najneodložnije poslove. Tako da za pravo mogućnost ekološke katastrofe neće biti potpuno otklonjena pa će Bor i okolina i narednih godina živeti u strahu.

Borani nisu jedini koji su, makar ekološki, profitirali od pada industrijske aktivnosti. To još više važi za Beograđane (gde je zbog širenja grada čitav niz fabrika, koji je nekad bio na njegovom obodu, dospao u središte velikih stambenih naselja), Šapčane (Hemijska industrija „Zorka“), Lozničane („Viskoza“), Kraljevcane (Magnohrom) i mnoge druge gradove u Srbiji.

Ovo nije slučaj samo kad se radi o zagađenju vazduha, nego i vode. „U Srbiji ima malo velikih gradova, industrije ima još manje, ali one koje rade – zagađuju“, opisao je svojevremeno situaciju (sad već bivši) direktor Republičke direkcije za vode, Nikola Marjanović. Uopšte odnos prema vodi u Srbiji je prilično nemaran, kao da je ima u izobilju, iako je stvarnost sasvim drugačija. Prema podacima Stevana Prohaske, profesora Rudarsko-geološkog fakulteta, sa ukupnim godišnjim zalihama sopstvenih voda od oko 1.640 kubika po stanovniku, Srbija po vodnim resursima spada u red siromašnih zemalja. Naime, sopstvene vode, tj. vode koje nastaju u samoj Srbiji, čine devet odsto njenog vodnog potencijala, ostalih 90 odsto čine tranzitne, prekogranične vode.

Zapuštanje industrijskih kapaciteta donelo je nove rizike, jer je u njima ostalo dosta opasnih hemijskih materija koje i dalje ugrožavaju život okolnog stanovništva. Kad je o samom Beogradu reč, naročito veliki problem predstavlja transport opasnih supstanci. Kamioni i vozovi taj otrov praktično stalno provozu kroz centar grada. Ekološki atlas Beograda, napravljen 2002. godine, pokazuje da je glavni grad Srbije isprepletan transportnim putevima opasnih materija. Doduše, pre tri godine je doneta Uredba o izmeštanju teškog saobraćaja iz grada, ali je ona ostala mrtvo slovo na papiru, jer oko Beograda nema ni drumskih ni železničkih obilaznica kojima bi taj materijal mogao da se prevozi.

Nije pomenuta uredba jedini propis koji se ne sprovodi. Naime, s formalne tačke gledišta, u Srbiji ima dosta propisa koji na valjan način uređuju ovu oblast, ali se oni ne primenjuju. U Srbiji je mnogo fabrika koje nemaju građevinske, vodoprivredne i druge dozvole. Recimo, tek posle bombardovanja 1999. godine, kada su u Srbiju došle međunarodne komisije, otkriveno je da veliki (vojno-civilni) hemijski kompleks „Prva iskra“, u Bariču, nadomak Beograda, nikada nije dobio vodoprivrednu dozvolu.

Zakon o proceni uticaja privrednih objekata na životnu sredinu, donet 2004. godine, dao je mogućnost fabrikama da naprave procenu njihovog (trenutnog) ekološkog uticaja. Prema javnosti dostupnim informacijama, veoma mali broj fabrika je tu mogućnost iskoristio.

Čekajući Uniju

U svojoj proceni stanja životne sredine u Srbiji za 2007. godinu Ekonomska komisija Ujedinjenih Nacija za Evropu (UNECE) zaključuje da Srbija ima velikih teškoća u borbi sa ekološkim rizicima. Ti problemi posledica su, s jedne strane, nedostatka ljudskih i tehničkih

kapaciteta, slabom organizacijom, tj. odsustvom koordinacije između različitih službi, sa druge, i slabom saradnjom između države i privrede na tom polju, sa treće strane.

Početak ove godine Ministarstvo za zaštitu životne sredine je izradilo Nacionalni profil za upravljanje hemikalijama u kome se konstatuje da u Srbiji „trenutno ne postoji nacionalni informacioni sistem o hemijskim sredstvima koje se nalaze na tržištu i njihovim svojstvima, kao ni o organima zaduženim za upravljanje tim hemikalijama“. O tome koliko Srbija zaostaje za Evropom možda najplastičnije govori podatak da se sa liste supstanci čije je korišćenje zabranjeno u Evropskoj uniji čak njih 27 još uvek nalazi u prometu u Srbiji.

Ministarstvo za životnu sredinu je sačinilo spisak od oko dve stotine fabrika koje do 2015. godine moraju da imaju integrisanu ekološku dozvolu inače će morati da obustave proizvodnju. Ali, šta da građani Srbije rade do 2015? Da trpe trovanje?